

Justyna JUREWICZ*

SZCZEGÓLNE MIEJSCE LUDOBÓJSTWA WŚRÓD ZBRODNI PRZECIWKO LUDZKOŚCI

Do najpoważniejszych naruszeń międzynarodowego prawa karnego należą zbrodnie międzynarodowe, a wśród nich przede wszystkim zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie wojenne. Odrębną kategorię zbrodni skierowanych przeciwko życiu stanowi ludobójstwo. Powstaje pytanie o potrzebę wydzielenia ludobójstwa spośród szerzej określonych zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych, usprawiedliwienie ewentualnej konieczności takiego zabiegu, gdyż *prima facie* wydaje się, że ludobójstwo może być potraktowane jako jedna z nich.

Niewątpliwie, trzeba stwierdzić, iż niedoprecyzowane jeszcze pojęcie ludobójstwa po raz pierwszy pojawiło się w kontekście rozważania odpowiedzialności państw centralnych za poważne naruszenia praw i zwyczajów wojny podczas I wojny światowej. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż nie stworzono wówczas definicji zbrodni ludobójstwa.

W 1919 r. Wstępna Komisja Pokojowa w Wersalu podjęła decyzję o powołaniu Komisji do spraw Odpowiedzialności Inicjatorów Wojny i Wykonania Kary, która uznała, że państwa centralne stosowały barbarzyńskie, nielegalne metody stanowiące pogwałcenie ustalonych praw i zwyczajów wojny oraz podstawowych praw ludzkości. Wyliczone przez Komisję zachowania weszły w skład definicji ludobójstwa, sformułowanej po II wojnie światowej¹.

Kolejny raz pojęcie ludobójstwa pojawiło się na gruncie interpretacji art. 142 oraz art. 230 Traktatu z 10 sierpnia 1920 r. zawartego w Sevres pomiędzy państwami ententy a Turcją. Traktat ten nie został ratyfikowany².

---

* Dr, Katedra Prawa Karnego, Uniwersytet Łódzki.

¹ M. Lippman, *Genocide*, [w:] M. Ch. Bassiouni (ed.), *International Criminal Law*, vol. 1: *Crimes*, New York 1999, s. 589.

² M. Flemming, *Międzynarodowe sądownictwo karne. Nowe perspektywy*, Wojskowy Przegląd Prawniczy [dalej: WPP] 1994/2, s. 5.

Podczas obrad V Międzynarodowej Konferencji Biura Unifikacji Prawa Karnego, która odbyła się w październiku 1933 r. w Madrycie, zaproponowano wyodrębnienie dwóch nowych typów zbrodni międzynarodowych, które obejmowały w swej istocie zarówno zbrodnię ludobójstwa, jak i zbrodnię przeciwko ludzkości; były to:

- barbarzyństwo – mające wyrażać się w eksterminacji grup rasowych, religijnych i społecznych;
- wandalizm – którego istotą miało być niszczenie kulturalnych i artystycznych wartości grup rasowych, religijnych i społecznych³.

Porozumienie Londyńskie, zawarte 8 sierpnia 1945 r. pomiędzy aliantami (Wielką Brytanią, Stanami Zjednoczonymi, Francją i Związkiem Radzieckim), wyszczególniło ludobójczą działalność jako zbrodnię, z tym że termin ten został ograniczony do czasu wojny i nie obejmował ludobójstwa popełnionego w czasie pokoju – ani wyraźnie, ani w sposób dorozumiany. Przepięstwa przeciwko ludzkości określono jako zabójstwo, eksterminację, zniewolenie, deportację oraz inne nieludzkie czyny popełnione przeciwko jakiegokolwiek ludności cywilnej, przed lub w czasie wojny, lub prześladowanie z powodów politycznych, rasowych bądź religijnych, w wykonaniu bądź w powiązaniu z jakąkolwiek zbrodnią podlegającą jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Wojskowego, bez względu na pogwałcenie przepisów prawa wewnętrznego sprawcy⁴.

Na baczność uwagę zasługuje termin ludobójstwo w ujęciu zaproponowanym przez R. Lemkina. Autor ten uważany jest za twórcę pierwszej prawniczej definicji tego pojęcia. Zostało ono w zasadzie w sposób niezmienny użyte w akcie oskarżenia przeciwko głównym przestępcom wojennym w Norymberdze, zgodnie z którym: oskarżeni dopuścili się systematycznego, umyślnego ludobójstwa, to jest eksterminacji rasowych i narodowych grup ludności cywilnej okupowanych terenów w celu wyniszczenia określonych ras, warstw, narodów, ludów, grup narodowych i religijnych, w tym przede wszystkim Żydów, Polaków i Cyganów⁵.

Po tak zwanym Procesie Norymberskim prace nad prawną regulacją ludobójstwa posuwały się szybko. W uchwale z 11 grudnia 1946 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych uznało, że ludobójstwo stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, powodującą odpowiedzialność, bez względu na to, czy sprawcy są osobami prywatnymi, czy urzęd-

³ J. Sawicki, *Ludobójstwo. Od pojęcia do konwencji 1933–48*, Kraków 1949, s. 23.

⁴ H. T. King Jr., *Remarks*, [w:] H. T. King, B. B. Ferencz, W. R. Harris, *Origins of the Genocide Convention*, Case Western Reserve Journal of International Law 2008/40, s. 16.

⁵ J. Sawicki, *Ludobójstwo...*, s. 25–26.

nikami publicznymi lub mężami stanu, i czy zbrodnia ta została dokonana z przyczyn religijnych, rasowych, politycznych czy innych. Do państw skierowano postulat stosownego uzupełnienia własnego ustawodawstwa i podjęcia międzynarodowej współpracy w celu zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Nadto polecono Radzie Gospodarczo-Społecznej przedstawienie propozycji dotyczących opracowania projektu konwencji o karaniu zbrodni ludobójstwa⁶.

Sekretariat przygotował projekt niniejszego aktu prawnego i w czerwcu 1947 r. został on przesłany do Komitetu Rozwoju Prawa Międzynarodowego i Jego Kodyfikacji (*the Committee on the Progressive Development of International Law and Its Codification*) w celu jego skomentowania. Francja wystosowała memorandum, w którym potępiła wydzielenie zbrodni ludobójstwa spośród zbrodni przeciwko ludzkości. Uznała, że pojęcie ludobójstwa jest bezużytecznym, a nawet niebezpiecznym neologizmem. Zbrodnie mu odpowiadające stanowią bowiem jeden z aspektów zbrodni przeciwko ludzkości i przez ich pryzmat powinno się rozważać problem eksterminacji grup rasowych, społecznych, politycznych i religijnych. Propozycja francuska nie zyskała poparcia, należy jednak odnotować, iż w późniejszym etapie prac nad Konwencją, Francja stanowisko zmieniła, przyznając, że ludobójstwo winno się traktować jako synonim zbrodni przeciwko ludzkości⁷.

Ostatecznie Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło Konwencję w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa 9 grudnia 1948 r.⁸ Określenie ludobójstwa zawiera art. II niniejszej Konwencji. Zgodnie z nim, ludobójstwem jest każdy z czynów, popełniony w zamiarze zniszczenia całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych; są to:

- zabójstwo członków grupy;
- spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- rozmyślne stworzenie dla członków grupy takich warunków życia, które mają na celu spowodowanie ich całkowitego lub częściowego fizycznego zniszczenia;
- stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzeń w obrębie grupy;
- przymusowe przekazanie dzieci członków grupy innej grupie.

⁶ T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie*, Warszawa 1948, s. 527.

⁷ W. A. Schabas, *Origins of the Genocide Convention: From Nuremberg to Paris*, Case Western Reserve Journal of International Law 2008/40, s. 38.

⁸ Tekst polski: Dz.U. z 1952 r., Nr 2, poz. 9.

Z definicji konwencyjnej wynika, iż dobrem chronionym przez przepis art. II jest fizyczna integralność grup narodowych, etnicznych i religijnych.

Kolejnym aktem prawnym, który zawiera definicję legalną ludobójstwa, jest Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie 17 lipca 1998 r.⁹ – Statut Rzymski zwany dalej Statutem. W art. 6 Statutu ludobójstwo określono identycznie, jak w Konwencji z 1948 r.

W związku z jednolitym wyznaczeniem prawnego ujęcia zbrodni ludobójstwa w powołanych aktach prawnych, warto dokonać oglądu poszczególnych elementów jej definicji.

Przedmiotem oddziaływania sprawców ludobójstwa jest grupa. W doktrynie podkreśla się, że za grupę należy uważać zespół minimum kilku osób, o pewnym stopniu trwałości i zorganizowania¹⁰. Nie chodzi tu o organizację formalną, tylko raczej o posiadanie specyficznych cech, które umożliwiają odróżnienie grupy od reszty populacji – to znaczy takich, które mają trwałe wartości kulturalne, których utrata stanowiłaby zubożenie kultury ludzkiej¹¹.

Jak zauważa P. Quayle, w Konwencji (a tym samym – Statucie) widać rozróżnienie grup stałych i tymczasowych. Grupy stałe to takie, do których przynależność jest konieczna, grupy tymczasowe natomiast to takie, do których przynależność uzależniona jest od wyboru. Ochrona obu kategorii grup wiąże się z historią zbiorowości, które w przeszłości doznawały prześladowań¹².

W art. II Konwencji oraz w art. 6 Statutu wskazano rodzaje grup chronionych. Są to grupy: narodowe, etniczne, rasowe i religijne. Precyzyjne określenie charakteru poszczególnych grup jest trudne. Warto zatem przytoczyć w skrócie wywody M. Lippmana, który stwierdza, że grupa narodowa to taka, której podstawowa tożsamość wiąże się z przynależnością do uznanego narodu lub państwa. Grupa etniczna nawiązuje w swej tożsamości do problematyki mniejszości kulturalnych, językowych i innych, funkcjonujących w ramach jednego państwa lub poza państwem. Grupa rasowa łączy się z urodzeniem w obrębie danej rasy, a grupa religijna – z przynależnością do zgromadzenia teistycznego, nieisteistycznego bądź ateistycznego¹³.

⁹ Tekst polski: Dz.U. z 2003 r., Nr 78, poz. 708.

¹⁰ **M. Flemming**, *Komentarz do rozdziału XVI kk*, [w:] **M. Flemming, J. Wojciechowska** (red.), *Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności*, Warszawa 1999, s. 47.

¹¹ **J. Sawicki**, *Ludobójstwo...*, s. 48.

¹² **P. Quayle**, *Unimaginable Evil: The Legislative Limitations of the Genocide Convention*, *International Criminal Law Review* 2005/5, s. 367.

¹³ **M. Lippman**, *Genocide...*, s. 598.

Pomijając zamachy rozpatrywane w kategoriach przestępstw przeciwko ludzkości oraz przestępstw wojennych nieskutkujących autentycznym wyniszczeniem zbiorowości, należy zastanowić się, czym w istocie różni się ludobójstwo od najpoważniejszych zbrodni przeciwko ludzkości oraz najcięższych zbrodni wojennych.

Stosowne rozważania w tej kwestii najprościej przeprowadzić na podstawie przepisów art. 6, 7 i 8 Statutu, które przewidują odpowiednio odpowiedzialność za: ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz zbrodnie wojenne. Jak już zauważono, definicja ludobójstwa z art. 6 Statutu jest identyczna jak ta, której użyto w Konwencji. Jest to zatem popełnienie jednego z poniżej wyliczonych czynów:

- zabójstwa członków grupy;
- spowodowania poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- rozmyślnego stworzenia dla członków grupy takich warunków życia, które mają na celu spowodowanie ich całkowitego lub częściowego fizycznego zniszczenia;
- stosowania środków, które mają na celu wstrzymanie urodzeń w obrębie grupy;
- przymusowego przekazania dzieci członków grupy innej grupie.

Dla kwalifikacji prawnej ludobójstwa konieczne jest stwierdzenie, iż wskazane zachowania zostały podjęte w zamiarze zniszczenia w całości lub części danej grupy. Analizując zamiar przy ludobójstwie, trzeba przyjąć, że należy oddzielić go od motywu. Motywy przyświecające sprawcom ludobójstwa mogą być różne, na przykład: uzyskanie przestrzeni życiowej dla członków własnej grupy, chęć osiągnięcia korzyści majątkowej, nienawiść na tle rasowym, etnicznym. Dobrym zabiegiem było pominięcie motywu przy konstruowaniu definicji ludobójstwa, jako że w przeciwnym wypadku, musiałby być on każdorazowo udowadniany. Podobnie jak zbrodnie przeciwko ludzkości, akty ludobójstwa mogą zostać dokonane w celu realizacji planu utrzymania kontroli nad terytorium. Motyw podejmowanych działań przy ludobójstwie i zbrodni przeciwko ludzkości może być taki sam¹⁴. Szczególny zamiar ludobójstwa wyraża się w metodzie osiągnięcia skutku. Przy utrzymaniu kontroli na danym terytorium ludobójstwo wyrażać się będzie w wyniszczeniu grupy, a zbrodnie przeciwko ludzkości, na przykład w postaci prześladowania – z przesiedleniem. Nadto zauważa się, iż specyfika ludobójstwa polega między innymi na celu, którym jest wyniszczenie grupy w całości lub

¹⁴ M. Milanovic, *State Responsibility for Genocide*, The European Journal of International Law 2006/3, vol. 17, s. 557.

w części, co stanowi istotę stopnia zamiaru, oraz że wiedza o konsekwencjach nie stanowi dostatecznej podstawy do przypisania charakteryzowanej zbrodni, gdyż musi przy tym istnieć cel wyniszczenia grupy¹⁵.

Wracając do określenia czynów uznawanych za ludobójstwo w art. 6 Statutu, należy je porównać do opisanych w art. 7 zbrodni przeciwko ludzkości. Artykuł 7 Statutu stanowi, iż za zbrodnię przeciwko ludzkości uważa się następujące czyny popełnione jako część szeroko zakrojonego lub systematycznego zamachu na ludność cywilną:

- morderstwo;
- eksterminację;
- niewolnictwo;
- deportację lub przymusowe przesiedlenie populacji;
- uwięzienie lub inne ciężkie pozbawienie wolności, z pogwałceniem fundamentalnych zasad prawa międzynarodowego;
- tortury;
- zgwałcenie, zmuszanie do prostytucji, niewolnictwo seksualne, wymuszanie ciąży, zmuszanie do sterylizacji albo każdą inną formę przemocy seksualnej o porównywalnym ciężarze gatunkowym;
- prześladowanie skierowane przeciwko dającym się wyodrębnić grupom lub zbiorowościom z powodów: politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturalnych, religijnych i płci zdefiniowanej w paragrafie trzecim albo z innych powodów uznawanych za niedopuszczalne przez prawo międzynarodowe, w powiązaniu z jakimkolwiek czynem wskazanym w tym paragrafie albo jakąkolwiek zbrodnią podlegającą jurysdykcji Trybunału;
- uprowadzenia osób;
- zbrodnię apartheidu;
- inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze, podjęte w zamiarze spowodowania wielkich cierpień lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu fizycznym lub rozstroju zdrowia psychicznego.

W tym miejscu należy wspomnieć, iż wykładnię przepisów Statutu przeprowadza się z uwzględnieniem dokumentu „Elementy zbrodni” (*Elements of Crimes*)¹⁶, zawierającego dodatkowe wskazania co do interpretacji znamion zbrodni ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości oraz zbrodni wojennych. Nie jest to dokument wiążący Rzeczpospolitą Polską, ale daje utrwalone

¹⁵ F. Kabatsi, *Defining Or Diverting Genocide: Changing the Comportment of Genocide*, *International Criminal Law Review* 2005/5, s. 391.

¹⁶ ICC Elements of Crimes, U. N. Doc. PCNICC/2000/1/Add.2 (2000), zob.: www.umn.edu/humanrts/instreet/icelementssofcrimes – dane z 1.09.2011 r.

w praktyce i doktrynie międzynarodowej indykacje precyzujące zakres desygnatów niniejszych przestępstw. Poniżej, pokrótce, przedstawione zostaną rozważania odnośnie do zbrodni przeciwko ludzkości, w kontekście porównawczym do ludobójstwa.

Jeśli chodzi o zbrodnię morderstwa, to trzeba stwierdzić, iż w ujęciu międzynarodowego prawa karnego będzie nią zabicie jednej lub więcej osób, stanowiące część szeroko zakrojonego lub systematycznego zamachu na ludność cywilną. O przyjęciu zamiaru (co najmniej ewentualnego) spowodowania śmierci osób będących cywilami przesądza wiedza o prowadzeniu takiej akcji.

Eksterminacja – w rozumieniu art. 7 Statutu oraz „Elementów zbrodni” – zawiera w sobie podjęte z zamiarem bezpośrednim narzucanie takich warunków życia, które są obliczone na zniszczenie części populacji, między innymi poprzez pozbawienie dostępu do żywności i lekarstw. Dopuszcza się interpretację, zgodnie z którą zachowanie się sprawców jest częścią masowych zbrojstw ludności cywilnej.

M. Bassiouni stwierdza, że przestępstwo eksterminacji jest wynikiem akcji lub polityki państwa lub innego tworu, nie może być zatem jedynie skutkiem zachowania się jednostki¹⁷. Eksterminacja nie musi wywoływać natychmiastowego skutku; następstwa działań w jej ramach podjętych mogą wystąpić po upływie długiego czasu.

Niewolnictwo – w ujęciu Statutu oraz „Elementów zbrodni” – oznacza sprawowanie władzy związanej z prawem własności nad osobą oraz w procesie handlu ludźmi, na przykład poprzez: nabywanie, sprzedawanie, wypożyczanie lub wymienianie osób, jak też podobne narzucenie pozbawienia wolności.

Deportacja lub przymusowe przesiedlenie populacji – według Statutu i „Elementów zbrodni” – oznacza wymuszone przesiedlenie osób przez wypędzenie albo inne przymusowe działania z terenów, które zajmują zgodnie z prawem, bez podstaw zezwalających na ich usunięcie według prawa międzynarodowego. Wystarczające jest przeniesienie jednej osoby do innego miejsca. Sprawca musi mieć świadomość faktycznych okoliczności wskazujących na zajmowanie danego terytorium przez usuwaną populację zgodnie z prawem.

Należy zauważyć, iż w doktrynie nie przeprowadzono rozgraniczenia pojęć deportacji i przymusowego przesiedlenia. Uznać wypadnie, iż deportacja

---

¹⁷ M. Bassiouni, *The normative framework of international humanitarian law: overlaps, gaps and ambiguities*, [w:] M. Bassiouni (ed.), *International Criminal Law*, vol. 1: *Crimes*, New York 1999, s. 624.

obejmuje sytuację wywożenia osób z określonego terenu, bez bliższego oznaczenia miejsca docelowego, natomiast przesiedlenie – przeniesienie z opuszczonego miejsca w konkretny rejon.

Trzeba przy tym przyjąć, iż przesiedlenia, mimo braku zgody ludzi żyjących na danym terenie, będą możliwe wtedy, gdy miejsca przez nich zamieszkiwane są zagrożone bezpośrednim niebezpieczeństwem i wymaga tego dobro mieszkańców (skażenie substancjami toksycznymi, prowadzenie działań wojennych). Przymusowość przesiedlenia winna być rozpatrywana zarówno w kategoriach przemocy, jak i groźby.

Uwięzienie lub inne ciężkie pozbawienie wolności z pogwałceniem fundamentalnych zasad prawa międzynarodowego jest trudne do zdefiniowania, zwłaszcza że Statut oraz „Elementy zbrodni” nie dają w tym zakresie zadowalających wskazań interpretacyjnych. W takiej sytuacji trzeba posiłkować się innymi regulacjami prawa międzynarodowego, w tym także zwyczajem międzynarodowym. Zaproponować można, aby za uwięzienie uważać pozbawienie wolności na podstawie prawomocnego wyroku sądu karnego, przypisującego zawinienie przestępstwa, wymierzającego podlegającą wykonaniu karę pozbawienia wolności bądź jej odpowiednik związany immanentnie z osadzeniem. Mając na uwadze niniejszą zbrodnię przeciwko ludzkości, osądzenie pokrzywdzonego powinno być tendencyjne – to znaczy dokonane z pogwałceniem zasad postępowania karnego (między innymi zasady prawdy materialnej, swobodnej oceny dowodów, obiektywizmu, prawa do sądu). Za inne ciężkie pozbawienie wolności powinno się uznać zmuszenie pokrzywdzonego do przebywania w instytucjach zamkniętych, bez możliwości ich opuszczenia (na przykład: w zamkniętym zakładzie leczenia odwykowego, zamkniętym zakładzie leczenia psychiatrycznego, w policyjnej izbie zatrzymań, areszcie).

Fundamentalne zasady prawa międzynarodowego, wbrew pozorom, stanowią pojęcie szerokie i niejednoznaczne. W ujęciu analizowanej zbrodni międzynarodowej chodzić będzie przede wszystkim o naruszenie zasad postępowania karnego w zakresie orzekania i wykonywania pozbawienia wolności. Przykładowo – zasady takie wynikają z Konwencji Rady Europy z 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹⁸. Artykuł 5 ust. niniejszego aktu prawnego stanowi, że nikt nie będzie pozbawiany wolności za wyjątkiem ściśle określonych przypadków, jeżeli są one przewidziane w prawie wewnętrznym danego państwa. Dodać należy, iż muszą one nie tylko wynikać z przepisów prawa materialnego, ale też być zastosowane zgodnie z obowiązującą procedurą.

¹⁸ Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284.

W Konwencji wskazano sytuacje, w których pozbawienie wolności jest dopuszczalne; są to sytuacje:

- w wykonaniu prawomocnego wyroku sądu;
- przy zatrzymaniu lub aresztowaniu w przypadku niepodporządkowania się orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania obowiązku określonego w ustawie;
- w ramach zatrzymania lub aresztowania w celu stawienia osoby przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą lub – jeśli jest to konieczne – w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;
- na podstawie orzeczenia organu innego państwa w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego nad nieletnim lub w celu stawienia go przed właściwym organem;
- w celu zapobieżenia szerzeniu przez osobę choroby zakaźnej – osoby umyślowo chorej, alkoholika, narkomana, włóczęgi;
- w ramach zatrzymania lub aresztowania osoby w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.

Określenie tortur zawarto przede wszystkim w Statucie, zaś „Elementy zbrodni” nie wnoszą do niego istotnych wskazówek interpretacyjnych. Zbrodnią tortur jest zachowanie podjęte z zamiarem bezpośrednim spowodowania ciężkiego bólu lub cierpienia fizycznego lub psychicznego osoby aresztowanej lub pozostającej pod takim nadzorem jak aresztowany. Wykładnię tej zbrodni dopełnia Konwencja ONZ z 10 grudnia 1984 r. w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania¹⁹. Artykuł 1 niniejszej Konwencji wprowadza definicję legalną tortur, które oznaczają każde działanie zadające jakiegokolwiek osobie umyślnie ostry ból lub cierpienie fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią, albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub osobę trzecią, albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub inną osobę występującą w urzędowym charakterze lub z ich polecenia, albo za wyraźną lub milczącą zgodą. Trzeba przy tym zaznaczyć, iż pojęcie tortur z Konwencji różni się od zamieszczonego w Sta-

---

¹⁹ Dz.U. z 1989 r., Nr 63, poz. 378.

tucie tym, że obejmuje tylko zachowania funkcjonariuszy i innych osób wskazanych w art. 1. Statut nie zawiera takiego ograniczenia podmiotowego. Nadto zauważyć należy, iż w przypadku tortur opisanych w obu analizowanych aktach prawnych nie powinno się ich rozważać w kontekście cierpień i bólu wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji.

Zgwałcenie, zmuszanie do prostytucji, niewolnictwo seksualne, wymuszanie ciąży, zmuszanie do sterylizacji oraz każda inna forma przemocy seksualnej o porównywalnym ciężarze gatunkowym nie zostały w sposób zadowalający zdefiniowane w Statucie oraz „Elementach zbrodni”. Statut precyzuje jedynie wymuszenie ciąży, przez które należy rozumieć bezprawne doprowadzenie do porodu kobiety zmuszanej do zajścia w ciążę, z zamiarem bezpośrednim oddziaływania na etniczny układ populacji lub dopuszczenia się innych poważnych naruszeń prawa międzynarodowego. Przyjąć należy, że takie określenie nie może być interpretowane jako oddziaływanie na wewnętrzne porządki prawne w kwestiach regulacji związanych z płodnością. Dodać tu wypada, iż pod pojęciem populacji należy rozumieć grupę osób zamieszkałych na danym terytorium (miasto, wieś, region, państwo), identyfikujących się z pewnym oznaczonym geograficznie obszarem.

W „Elementach zbrodni” stwierdza się, że określone w Statucie zachowania seksualne wymagają od sprawcy oddziaływania na ciało osoby, poprzez spowodowanie skutku w postaci penetracji, nawet nieznacznej, jakiegokolwiek części ciała ofiary lub sprawcy, organem seksualnym bądź analnie czy genitalne rozwarcie ofiary jakimkolwiek przedmiotem lub częścią ciała. Sposobem oddziaływania jest przemoc lub groźba jej użycia. Nadto „Elementy zbrodni”, oprócz wskazanych rodzajów przymusu, wymieniają jeszcze (w ramach analiz polskiego porządku prawnego – niepotrzebnie) takie jego formy, jak: strach przed przemocą, uwięzienie, zatrzymanie, wytworzenie stanu depresji albo nadużycie władzy w stosunku do danej osoby lub osoby trzeciej albo wykorzystanie przymusowego położenia. Za przestępne zachowanie należące do charakteryzowanej kategorii uważa się również oddziaływanie nakierowane na osobę niezdolną do wyrażenia prawnie skutecznej zgody na obcowanie.

W kwestii szczegółowego odniesienia opisanych powyżej zbrodni seksualnych do ludobójstwa stwierdzić należy, że przemoc seksualna może stanowić czynność prowadzącą do ludobójstwa. Jednocześnie nie można *a priori* przyjąć, iż każde zbliżenie seksualne mające miejsce w okolicznościach ludobójstwa jest przestępstwem seksualnym, ponieważ nawet w takich sytuacjach

autonomiczne relacje pomiędzy jednostkami są możliwe, bez względu na przynależność do przeciwstawnych grup²⁰.

Po powyższych uwagach ogólnych warto zastanowić się nad teoretycznym doprecyzowaniem znamion zbrodni seksualnych określonych w Statucie.

Zgwałcenie wydaje się obejmować doprowadzenie innej osoby do obcowania płciowego, bez względu na płeć i formę spółkowania, jak również umieszczanie w ciele ofiary przedmiotów w celach seksualnych²¹.

Za zmuszanie do prostytucji uznać należy podejmowanie oddziaływań na osoby wbrew ich woli, prowadzących do poddawania się czynnościom seksualnym, w zamian za zysk dla zmuszającego.

Za niewolnictwo seksualne uważać trzeba sytuację zbliżoną do zmuszania do prostytucji. Różnice pomiędzy tymi czynami zabronionymi powinny być rozpatrywane w oparciu o to, iż niewolnictwo seksualne powinno być kojarzone z ograniczeniem lub pozbawieniem swobody poruszania się w związku z czerpaniem przez sprawców zysków powiązanych z przemysłem seksualnym, gdy przy zmuszaniu do prostytucji chodzi o wykorzystywanie seksualne dla zysku tylko i wyłącznie w formie prostytucji.

W uproszczeniu, wymuszenie seksualne – według przepisów Statutu – wyraża się w podjęciu przez sprawcę dwuaktowego zachowania. W pierwszej części zachowanie obejmuje spowodowanie u kobiety niechcianej przez nią ciąży, przy czym sprawca nie musi być ojcem dziecka. W drugiej części zachowanie przybiera postać utrzymywania ciąży w organizmie kobiety i doprowadzeniu w przewidzianym terminie do porodu. Celem wymuszenia ciąży jest wpływanie na populację w tym sensie, iż sprawca zmierza do zmian pochodzenia dzieci w danej grupie.

Zmuszanie do sterylizacji powinno być rozumiane jako doprowadzanie osób do bezpłodności poprzez użycie przemocy lub groźby natychmiastowego jej użycia. Nie ma przy tym znaczenia metoda osiągnięcia skutku w postaci niezdolności płodzenia.

Wskazana w Statucie „każda inna forma przemocy seksualnej o porównywalnym ciężarze gatunkowym” odnosi się do pozostałych czynów wskazanych w art. 7 ust. 1 lit. g. Jest to zbrodnia o znamionach niedookreślonych, co stanowi naruszenie fundamentalnej zasady odpowiedzialności karnej, to jest określoności przestępstwa. Niemniej jednak za przykład takiego czynu uznać można izolację osób odmiennej płci w celu uniemożliwienia im kontaktów seksualnych (a w następstwie – posiadania dzieci).

²⁰ **W. Schomburg, I. Peterson**, *Genuine Consent to Sexual Violence under International Criminal Law*, *The American Journal of International Law* 2007/1, s. 125.

²¹ **C. de Than, E. Shorts**, *International Criminal Law and Human Rights*, London 2003, s. 105.

Prześladowania skierowane przeciwko dającym się wyodrębnić grupom lub zbiorowościom z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturalnych, religijnych, płci albo z innych powodów ogólnie uznawanych za niedopuszczalne przez prawo międzynarodowe, w powiązaniu z jakimkolwiek czynem podlegającym jurysdykcji Trybunału, można ogólnie określić jako czyny związane z łamaniem zakazu dyskryminacji. Liczebność aktów prawa międzynarodowego przemawia za koniecznością ograniczenia rozważań do stwierdzenia, że zachowania generalnie uważane za niedopuszczalne wymagają potwierdzenia przez pewien krąg podmiotów. Wyraźne potwierdzenie wynika z umów międzynarodowych, natomiast poważne wątpliwości występują wtedy, gdy zachowanie jest określane przez zwyczaj międzynarodowy.

Zgodnie ze Statutem, uprowadzenie osoby obejmuje: aresztowania, zatrzymania lub porwania przez państwo lub organizację polityczną lub z ich upoważnienia, przy ich wyraźnym poparciu lub milczącej zgodzie, a następnie odmowę przyznania się do faktycznego pozbawienia wolności lub odmowę przekazania informacji dotyczących losu i miejsca pobytu osoby, z zamiarem pozbawienia jej przez dłuższy czas ochrony prawnej.

Statutowa definicja apartheidu nakazuje rozumieć pod tym pojęciem niehumanitarne działania, dokonane w ramach zinstytucjonalizowanego ustroju ukierunkowanego na systematyczny ucisk oraz przewagę jednej grupy rasowej nad jakąkolwiek inną grupą lub grupami rasowymi, przeprowadzane w zamiarze utrzymania tego ustroju.

Ostatnią grupą zbrodni przeciwko ludzkości opisaną w Statucie są inne nieludzkie czyny o podobnym do powyżej określonych charakterze, podjęte w zamiarze spowodowania wielkich cierpień lub ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia. Jest to kategoria w ogóle niedoprecyzowana, co kłóci się z powoływaną już zasadą określoności przestępstwa. Warto przy tym zauważyć, iż ani Statut, ani „Elementy zbrodni” nie zawierają żadnego wyjaśnienia w kwestii tego rodzaju zbrodni.

Aby przejść do satysfakcjonujących analiz, trzeba najpierw określić, czym jest szeroko zakrojony zamach, a czym systematyczny zamach skierowany przeciwko ludności cywilnej. Wydaje się, iż znamię systematyczności zamachu oznaczają zorganizowane i regularnie powtarzające się ciężkie naruszenia, skierowane przeciwko dobrom osobistym, jak i na publiczne lub prywatne zasoby materialne. Określenie „szeroko zakrojony zamach” powinno być interpretowane jako zmasowana, często podejmowana akcja na dużą ska-

lę, dotycząca zbiorowości, o poważnych skutkach, skierowana przeciwko nieokreślonej liczbie ofiar²².

W zasadzie trudno jest rozdzielić zakresy pojęć „systematyczny” i „szeroko zakrojony” w odniesieniu do zamachu. Można jednak przyjąć, że przy systematyczności akcent położony został na zorganizowanie i powtarzalność akcji, natomiast przy szeroko zakrojonym zamachu – na intensywność i skalę.

Z kolei „Elementy zbrodni” dają wskazówki interpretacyjne w kwestii pojęcia „zamach skierowany przeciwko ludności cywilnej”. Zgodnie z tym dokumentem, zamach taki obejmuje działalność polegającą na wielu typach zachowań opisanych w art. 7 Statutu, stanowiących zamach na tę ludność, stosownie do lub przy wsparciu polityki państwa albo organizacji zmierzającej do popełnienia takiego zamachu. Czyny tego rodzaju nie muszą przybierać formy ataku wojskowego. Polityka zmierzająca do popełnienia zamachu wymaga, by państwo lub organizacja czynnie promowały lub zachęcały do ataku na ludność cywilną.

Wracając do wywodów odnośnie do ludobójstwa, zauważyć należy, iż odróżnienie przestępstwa podlegającego kwalifikacji prawnej z przepisów o ludobójstwie od zbrodni przeciwko ludzkości powinno być przeprowadzane na podstawie analizy treści zamiaru sprawcy, a mianowicie – po zbadaniu, czy w jego ramach zachowanie podjęte zostało dla wyniszczenia określonej grupy narodowej, etnicznej, rasowej czy religijnej, czy też jako szeroko zakrojony lub systematyczny zamach na ludność cywilną. Nadto zachowanie kwalifikowane jako ludobójstwo musi być objęte zamiarem naruszenia istnienia określonej, identyfikowanej przez sprawcę, grupy²³.

Wydzielenie ludobójstwa spośród zbrodni przeciwko ludzkości i zbrodni wojennych należy uznać za zabieg w pełni uzasadniony. Względy, które przemawiają za prezentowaną tezą, są natury: (a) ideologicznej; (b) prawnej i prawniczej.

Mając na uwadze odniesienia ideologiczne, trzeba stwierdzić, że zamach skierowany na fizyczną integralność grupy, jaki ma miejsce w ramach ludobójstwa, stanowi najpoważniejsze naruszenie reguł w stosunkach zbiorowych, strukturach, dla których funkcjonuje prawo publiczne. Zbrodnie i przestępstwa przeciwko ludzkości cechują się różnym stopniem społecznej szkodliwości; wśród nich z jednej strony wymienić można tak poważne naruszenia, jak: morderstwo popełnione jako część szeroko zakrojonego lub systematycznego zamachu na ludność cywilną, a z drugiej – czyny w założeniu o niższym

²² *Ibidem*, s. 91.

²³ **T. W. Simon**, *Defining Genocide*, Case Western Reserve Journal of International Law 2008/40, s. 247.

stopniu społecznej szkodliwości, w tym: uprowadzenia osób podjęte jako część szeroko zakrojonego lub systematycznego zamachu na ludność cywilną. Innymi słowy – nie ma cięższej gatunkowo zbrodni niż ludobójstwo, dlatego też trzeba ją szczególnie wyraźnie piętnować i stawiać ponad innymi.

Prawne ujęcie ludobójstwa jest o tyle szczególne, że:

- Zostało opisane w jednej Konwencji, podczas gdy zbrodnie i przestępstwa przeciwko ludzkości nie doczekały się zbiorczej konwencji, przede wszystkim ze względu na wielość i zróżnicowanie czynów odpowiadających ich istocie. Podobna sytuacja ma miejsce przy zbrodniach wojennych, które – mimo ustalonego w ogólności zakresu – zostały opisane w wielu aktach prawa międzynarodowego;
- Zostało określone w sposób na tyle satysfakcjonujący, że Statut Rzymski, powołujący do życia Międzynarodowy Trybunał Karny, w pełni przejął określenie zaproponowane w niniejszej umowie międzynarodowej.

Konkludując, należy zauważyć, iż ludobójstwo zostało wydzielone ze zbrodni przeciwko ludzkości dość wyraźnie. Świadczą o tym przede wszystkim jednolite regulacje znamion tej zbrodni międzynarodowej w pisanych źródłach prawa ponadnarodowego. Niepokoi jednak fakt niedoprecyzowania zbrodni przeciwko ludzkości, choćby wskazanych w art. 7 Statutu. Mimo licznych dyskusji nie pokuszono się dotąd o poddanie pod głosowanie na forum ONZ choćby projektu jednolitej konwencji o zakazie i zapobieganiu zbrodniom przeciwko ludzkości, a byłby to zabieg wskazany. Przed społecznością międzynarodową stoi zadanie uściślenia poszczególnych zbrodni przeciwko ludzkości, a to między innymi dlatego, by ostatecznie oddzielić zakresy znaczeniowe ludobójstwa i pozostałych zbrodni, bez konieczności iluzorycznego często badania zamiaru sprawcy.

Bibliografia

- Bassiouni M.**, *The normative framework of international humanitarian law: overlaps, gaps and ambiguities*, [w:] M. Bassiouni (ed.), *International Criminal Law*, vol. 1: *Crimes*, New York 1999.
- Cyprian T., Sawicki J.**, *Prawo norymberskie*, Warszawa 1948.
- Flemming M.**, *Komentarz do rozdziału XVI kk*, [w:] M. Flemming, J. Wojciechowska (red.), *Zbrodnie wojenne, Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności*, Warszawa 1999.
- Flemming M.**, *Międzynarodowe sądownictwo karne. Nowe perspektywy*, WPP 1994/2.

- Kabatsi F.**, *Defining Or Diverting Genocide: Changing the Comportment of Genocide*, International Criminal Law Review 2005/5.
- King Jr. H.T.**, *Remarks*, [w:] H.T. King, B.B. Ferencz, W.R. Harris (eds), *Origins of the Genocide Convention*, Case Western Reserve Journal of International Law 2008/40.
- Lippman M.**, *Genocide*, [w:] M. Bassiouni (ed.), *International Criminal Law*, vol. 1: *Crimes*, New York 1999.
- Milanovic M.**, *State Responsibility for Genocide*, The European Journal of International Law 2006/3/17.
- Quayle P.**, *Unimaginable Evil: The Legislative Limitations of the Genocide Convention*, International Criminal Law Review 2005/5.
- Sawicki J.**, *Ludobójstwo. Od pojęcia do konwencji 1933–48*, Kraków 1949.
- Schabas W.A.**, *Origins of the Genocide Convention: From Nuremberg to Paris*, Case Western Reserve Journal of International Law 2008/40.
- Schomburg W., Peterson I.**, *Genuine Consent to Sexual Violence under International Criminal Law*, The American Journal of International Law 2007/1.
- Simon T.W.**, *Defining Genocide*, Case Western Reserve Journal of International Law 2008/40.
- de Than C., Shorts E.**, *International Criminal Law and Human Rights*, London 2003.

Justyna JUREWICZ

THE UNIQUE POSITION OF GENOCIDE BETWEEN CRIMES AGAINST HUMANITY

(Summary)

The article gives a view on the problematic of genocide as the most cruel crime of both international law and internal laws. It shows the evolution of the term: "genocide", including the draft conventions. There is also a comparison between the elements of genocide and the crimes against humanity in Rome Statute of International Criminal Court. In conclusion it is said, that the difference between the creative elements of genocide and the elements of chosen crimes against humanity (murder, extermination, enslavement, deportation or forcible transfer of population, imprisonment or other severe deprivation of physical liberty in violation of fundamental rules of international law, torture, rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence of comparable gravity, persecution against any identifiable group or collectivity on political, racial, national, ethnic, cultural, religious, gender or other grounds that are universally recognized as impermissible under international law, enforced disappearance of persons, the crime of apartheid, other inhuman acts of a similar character intentionally causing great suffering, or serious injury to body or mental or physical health).